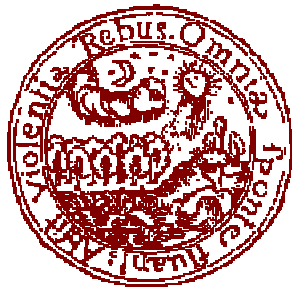

Comenius Stichting

De stichting heeft als doel het verbreiden van de kennis over de persoon en het gedachtegoed van de Tsjechische wijsgeer, pedagoog en theoloog Jan Amos Comenius (1592-1670) wiens denkbeelden nog steeds een grote actualiteit bezitten.

Secretariaat

Postbus 5810, 1410 GA Naarden

T.: 035-694 0526

E.: info@comenius-naarden.nl

I.: <http://www.comenius-naarden.nl>

Varia Comeniana

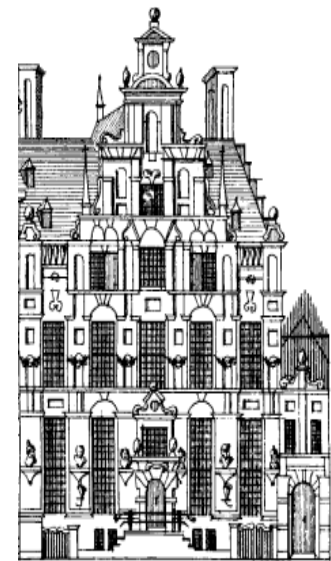
Comenius en Nederland

Een interview met Jacques Carpay

Wat betekent Comenius voor u als emeritus-hoogleraar onderwijspedagogiek?

Ik heb een groot deel van mijn leven in Amsterdam doorgebracht. Dus ken ik het beroemde huis met het bord waarop staat dat Comenius er woonde. Het huis ligt aan de route van de rondvaartboten. Zodoende ken ik de naam 'Comenius' al heel lang, vanaf mijn studententijd, net als veel mensen in Nederland en zeker in Amsterdam en Naarden. Maar Comenius is bij ons pas na 1992 echt bekend geworden als een geleerde die hier de laatste 14 jaar van zijn leven heeft gewoond en die bovendien op een bepaalde wijze heeft bijgedragen aan het culturele leven in de toenmalige Republiek.

Comenius is op zich een interessante figuur. Hij verdient zeker een plaats in de geschiedenis van Europa en in het bijzonder in die van Midden-Europa. Ik heb helaas pas relatief laat ontdekt, dat Comenius in zekere zin voortbouwt op het werk van Erasmus, Vives en andere Nederlandse denkers. Pas in de laatste jaren is het mij echt duidelijk geworden waarvoor Comenius zich inzette. Ik denk dan aan zaken zoals de oecumene en vooral aan de problematiek van de verdraagzaamheid in een multiculturele samenleving, hoewel dat in zijn tijd meer een multireligieuze samenleving was. Dat zijn allemaal actuele kwesties. Daarom vraag ik mij steeds vaker af hoe het toch komt dat wij zo lang Comenius verwaarloosd hebben en hem geen eigen plaats hebben gegeven in onze vaderlandse cultuurgeschiedenis.

Huis met de hoofden,
Keizersgracht 123, Amsterdam

Welke verklaring heeft u voor het feit dat in de Nederlandse recepties van Comenius' werk nergens diepgaand wordt ingegaan op de ethische, religieuze en politieke uitgangspunten van zijn pedagogiek?

Ik denk dat ik op die vraag een antwoord kan geven, althans het begin van een antwoord. Het komt, omdat wij tot nu toe onze cultuurgeschiedenis – vooral van de 17^e eeuw – hoofdzakelijk benaderd hebben vanuit een verzuild standpunt. Pas door de publicaties van enkele Tsjechische en Duitse historici hebben we ontdekt hoezeer Comenius' gedachtegoed verwant is met hetgeen hier in zijn tijd de publieke aandacht had. Ik geloof

---

Voor Comenius verwijst
het begrip *societas*
eerst en vooral naar een
leefgemeenschap,
bijvoorbeeld in een grote
stad of in een gewest.

---

overigens niet, dat Comenius veel nieuws in Nederland gebracht heeft. Maar het is wel interessant om te kijken op welke punten hij verwant is met bepaalde Nederlandse denkers en om wat dieper in te gaan op de diverse contacten die hij hier gehad heeft. Dat soort van breedspectrumonderzoek moeten we niet zo negatief waarderen als tot nu toe soms het geval is.

Toen Comenius hier leefde, voltrok zich in Nederland en vooral in Amsterdam een nieuwe ontwikkeling. Vanaf ongeveer 1660 barstte er een strijd los om het doorzetten van de Reformatie met groeperingen die daar onderuit probeerden te komen, zoals met sommige doopsgezinden, met bepaalde 'godzoekers' en ook met de eerste spinozisten. Ik denk dat Comenius tezamen met deze 'dissenters' ten onrechte jarenlang is doodgezwegen. Deze randgroepen, waarmee Comenius ongetwijfeld contact heeft gehad, zijn pas in het laatste kwart van de 19^e eeuw herontdekt. Zij moeten echter nog een vaste plaats krijgen in onze vaderlandse cultuurgeschiedenis.

Wij zijn deze geschiedenis nu opnieuw aan het ordenen en doordenken zowel vanuit een nationaal als vanuit een Europees perspectief. Comenius zal daarin ongetwijfeld een eigen plaats krijgen. Maar we moeten hem niet als een *eenling* opvoeren, maar veeleer als iemand die een standpunt vertegenwoordigt dat in zijn tijd door meer mensen gedeeld werd en dat in bepaalde opzichten nu weer actueel is. Tot zover in hoofdlijnen over de Comeniusinterpretaties in ons land.

Waarom staat u in uw artikel uit 1992 zo uitvoerig stil bij de betekenis van het begrip 'societas' in het werk van Comenius?

Comenius schreef in het Latijn. Daarom heb ik in mijn openingsvoordracht op de Comeniusherdenking in 1992 uitvoerig aandacht besteed aan het begrip *societas*. Je kunt dit woord in het Engels vertalen als society, in het Duits als Gesellschaft, in het Frans als société. Maar voor Comenius houdt dit begrip niet een geheel van wetten, regels of gebruiken in. Integendeel, voor hem verwijst het begrip eerst en vooral naar een *leefgemeenschap*, bijvoorbeeld in een grote stad of in een gewest. Voor Comenius verwijst het begrip dus grosso modo naar wat ook wel het maatschappelijk middenveld genoemd wordt.

Voor de toenmalige maatstaven was Amsterdam een culturele metropool net als Londen en Parijs. Toen Comenius hier aankwam, woonden er in deze stad ongeveer 175.000 mensen. Minimaal dertig duizend van hen waren vreemdelingen. Het merendeel was afkomstig uit de Duitse en Scandinavische landen; een relatief kleine groep waren de Joden (ongeveer 1400). Onder hen waren ook een aantal asielzoekers. De bekende Engelse filosoof John Locke woonde hier bijvoorbeeld enige jaren als politiek vluchteling. Overigens vestigde hij zich hier pas na Comenius' dood.

Amsterdam was dus niet alleen een stad met veel vreemdelingen. Het was ook een stad met verschillende religies en met veel verschillende talen. Comenius bracht dus hier met zijn pleidooi voor religieuze tolerantie en machtsvrije communicatie niets nieuws. Men leefde immers al min of meer in de geest die hij voorstond. Uiteraard was het niet allemaal rozengeur en maneschijn, want men leefde goeddeels naast en niet met elkaar. Maar toch leek het erop alsof in deze stad Comenius' utopie al een klein beetje werkelijkheid was geworden. Overigens heeft Comenius dit zelf ook in enkele van zijn geschriften opgemerkt. Hij had kennelijk waardering voor de gematigde opstelling van de wereldlijke overheid in ons land.

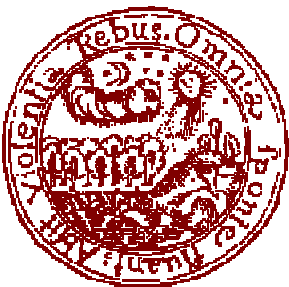
Ik denk dat het interessant is om aan het *exempel* 'Comenius' na te gaan waar de wortels liggen van het humanistische gedachtegoed waarop hij voortbouwde. Ik vermoed, dat die wortels voor hem en voor bepaalde denkers zoals de cultuurfilosoof Herder of de pedagogen Pestalozzi en Fröbel hier in Nederland te vinden zijn. Comenius zegt overigens zelf, dat hij aansluit bij het gedachtegoed van Hugo de Groot, Erasmus en Vives. Kortom, ik denk dat wij hier in Nederland tot nu toe onvoldoende aandacht hebben besteed aan

---

*Comenius is meer dan een
vrijheidsstrijder en een
pedagoog.
Hij is een theoloog die
alle plaatsen waar
mensen met elkaar
verkeren opvatte als een
leerplaats.*

---

bepaalde Europese denkers die op dit gedachtegoed voortborduren. Ik vind overigens, dat niet alleen anderen maar ook wijzelf moeten nagaan hoe het buitenland met dit gedachtegoed als een soort van importartikel is omgegaan. Sommige denkers zeggen immers waar zij hun wijsheid vandaan hebben, maar anderen niet. Wat het Comenianaanse gedachtegoed betreft, kun je bijvoorbeeld aan Erasmus, Vives en zelfs aan Spinoza denken, maar vooral aan Leibniz en Herder die wel naar Comenius verwijzen, maar niet naar de Nederlandse denkers waarop hij voortbouwde. We moeten dus gaan kijken zowel naar wat we geëxporteerd als naar wat we geïmporteerd hebben en vooral hoe daarmee is omgegaan hier en in het buitenland. Onze vaderlandse cultuurgeschiedenis moet herschreven worden zowel vanuit een Nederlands als *vanuit een Europees perspectief*.

Wat bedoelt u met de stelling in uw artikel “dat de vragen van Comenius voor u interessanter zijn dan de antwoorden die hij op deze vragen geeft”?

Je kunt op twee manieren met interpretaties in de weer zijn. Je kunt Comenius' gedachtegoed bijvoorbeeld bestuderen in de context van zijn tijd. Waar had hij zijn wijsheid vandaan? Voor wie schreef hij? Met wie stond hij in contact? Wat heeft hij wel en wat heeft hij niet gelezen? Hoe heeft hij het een en ander gelezen? In dat geval heb je het over Comenius in de 17^e eeuw temidden van andere denkers in Nederland of in West-Europa. Maar je kunt ook nagaan welke interpretaties van Comenius er in zijn tijd en later zoal te vinden zijn. Wie waardeert hem positief, wie negatief? Wie haalt hem aan en voor welk doel? Vooral deze tweede aanpak is volgens mij leerzaam. Want we moeten niet vergeten dat de herontdekking van Comenius in het laatste kwart van de 19^e eeuw het werk is enerzijds van enkele Tsjechische historici en anderzijds van enkele Duitse progressieve pedagogen. Beide groeperingen spanden Comenius voor het eigen karretje.

Maar Comenius is meer dan een vrijheidsstrijder en een pedagoog. Naar eigen zeggen is hij in de eerste plaats een theoloog die een aanzet heeft gegeven om alle plaatsen waar mensen met elkaar verkeren te verklaren tot een soort van *leerplaats*. Hij zegt het zelfs expliciet in deel IV van de *Consultatio Catholica*, de Pampaedia. In dit boek zijn behalve het denkbeeld van het leven als een opeenvolgende reeks van scholen nog andere inspirerende denkbeelden te vinden bijvoorbeeld over de tussenmenselijke omgang en vooral over wat de Duitse filosoof Habermas “de machtsvrije communicatie” noemt.

Als ik dus beweer, dat ik moeite heb met sommige interpretaties van Comenius' gedachtegoed, dan doel ik op bepaalde eenzijdige interpretaties, maar óók op het verzwijgen van Comenius. Ik denk dat dat nog erger is dan het afwijzen of verketteren van Comenius. Ook allerlei vormen van actualisering, slaafse navolging en het de hemel in prijzen van Comenius vind ik geen juiste recepties. Met andere woorden, de receptiegeschiedenis van Comenius' werk omvat voor mij alle interpretaties ervan tot op heden. Ik wil Comenius geen antwoorden in de mond leggen op vragen die hij nooit gesteld heeft.